

Marija Makarovič

POROČILO O DELU PRI ZILJI, DNE 9. JULIJA 1990 ALI: "SVETLOBA V JULIJU"

Nužeja je danes zamenjala Zalka, ki postaja vse bolj "odgovorna" za narodopisno, torej tudi za mojo dejavnost na Koroškem. Danes nadaljujeva z zbiranjem mojih rokopisov o ziljski noši (bolj moderno o oblačilni kulturi), ki sem jih pred časom razposlala ljudem s prošnjo, da jih temeljito preberejo in napišejo pripombe.

Zunaj je pravo visoko poletje, v avtu pa soparno vzdušje kot na prvih straneh Faulknerjeve Svetlobe v avgustu. Menda obe potihoma želiva, da bi raje hodili po ziljskih planinah, kot da se kuhava v avtu. Ustaviva se pri Mileni na Bistrici. Vse kaže, da se je zares poglobila v rokopis. Pravi, da je prišla približno do sredine. Potem precej natančno pregledujeva popravke. Hvaležno jo poslušam, res se je potrudila. Takšni popravki domačinov mi vedno veliko pomenijo. Na nek način ji to skušam dopovedati. Milena pa se ne da kaj dosti motiti in, prikupno kot vedno, hiti po svoji poti naprej in me opozarja na napake, češ da so ženske nogavice pletene s *čtupec* ne pa s *popaci*, kot sem zapisala. Jaz se malo bolj *scagano* branim, da sem velikokrat slišala besedo *popaci* in sem jo zato tudi zapisala. V potrditev verodostojnosti se sklicujem še na Jano (seveda v odsotnosti), češ da ji je bila beseda *popaci* zelo všeč. Zato jo je pri vsakih nogavicah še posebej rada zapisala. V tem stilu je šlo potem naprej in jaz se zagovarjam, kot vem in znam, češ da je *vajšpat* lahko tudi *ojšpat* in *olšpat*. Milena pa kar brzi z zelenim svinčnikom po rokopisu in ga prav po učiteljsko popravlja. Uvidim, da je najbolje, če ji ga še pustim za nekaj dni. Dogovoriva se, da ga pridem iskat v sredo.

Potem sva se z Zalko ustavili še pri mladi ziljski mamiči. Tudi njo sem prosila, naj prebere moj rokopis in ga opremi s pripombami. Prizor pa je bil tak-le: Vsi smo se delali, kot da se pogovarjamo, pa se nismo mogli, ker so trije prikupni otročaji prav v tistem času začutili intenzivno željo, da mamiči nekaj povedo, razložijo ali potožijo. Ona jih je med enim in drugim stavkom malo bolj ali manj nežno odganjala. Mladiči pa spet okrog svoje mame in z Zalko sva ji razumevajoče zatrjevali, da je vedno tako in da so tudi najini rokomavhi natanko takrat, ko je prišel kakšen obisk, skušali vsi na en mah govoriti o rečeh, ki se motajo po takšnih otroških glavica. Potem sva skušali prikupne peteršiljčke vsaj malo utišati s čokolado, ki jo je omehčala julijska vročina. Utihnili so le toliko, da so pogoltnili malo sladkega strupa, potem pa spet k mami itn.

Prikupna mamiča nama je navsezadnje le povedala, da ni utegnila popraviti rokopisa. Še kako jo razumem. Kdaj pa naj bi ga prebirala, če so pri hiši trije gomazeči koški. Nekaj pa ji le leži na srcu. To opažam kljub temu, da spet malo bolj ostro zavrne drobno bitjece in potem medve z Zalko spet dodajava, da so bili (oz. da so, velja za Zalko) tudi najini takšni. Ko jo kar naravnost vprašam, kaj bi vendarle rada pripomnila, reče, da po njenem ni pravilno, ker pišem o noši "Slovencev pri Zilji." Po njenem mnenju bi morala pisati samo o ziljski noši ali noši Ziljanov. Potem ji skušam razložiti, da so o noši "Slovencev pri Zilji ali noši slovenskih Ziljanov" pisali različni in vsekakor nemški avtorji že v prvi polovici 19. stoletja in potem celo drugi, še bolj učeni, slovenstvu celo nenaklonjeni nemški avtorji v 20. stoletju in da tega res ne kaže drugače

pisati ali celo tajiti. Potem so našo, vedno bolj mučno debato uredili okrog nas gomazeči škratki in škratulje, ker so nas preprosto prevpili. Ko smo se poslavljali, je zunaj še vedno sijalo visoko poletno sonce in julijska svetloba je pregnala občutek mraka, ki mi je med pogovorom legel na dušo.

Z Zalko sva zlezli v približno ohlajen avto, ker je stal v senci. S potjo pa je ponovno naraščala vročina zunaj in v najinih glavah. Povečeval jo je najin živahni pogovor o Slovencih na Koroškem in o Slovencih, ki so enkrat Slovenci, potem pa spet niso. Ali povedano še drugače: O Slovencih, ki včasih natanko vedo, kako je treba ravnati, potem pa spet ne več, o Slovencih pri Zilji, ki že (vendar ne vsi!) kar samoumevno sprejemajo, da so Ziljani, nikakor pa ne slovenski Ziljani. Tudi po takšnih poteh se počasi in zanesljivo tihotapi germanizacija. (Čez mnogo let pa: "Ja, imeli smo najboljše namene. Želeli smo biti boljši kot drugi, svetovljanski, ne zaplankani. Zdaj pa moramo v lastni hiši govoriti z otroki nemško.")

Morda o tem še kakšno besedo kasneje. Morda s kakšno prisposodbo, če me bo pač ujela, prisposoda namreč.

Sonce pa že in že in da bi bilo še vse bolj podobno Svetlobi v avgustu, slišim skozi soparico Zalkino stoddostno resno razmišljanje: "Raje bi bila mrtva, kot da bi doživela, kako moram v lastni hiši govoriti nemško." Moj Bog, kako dobro jo razumem, prikupno selsko rožo. Nekako se potrudim čvekati druge stvari, pa mi ne uspe najbolje. Na srečo sva nekoliko zašli in Zalka je zaposlena z iskanjem prave poti, jaz pa ji pri tem prav bore malo pomagam. Moja avtomobilska orientacija je enaka ničli. (Poti, ki jih prepešačim, si zapomnim po drevesih, travnikih, štorih, mlakah in kolovozih. V avtu pa sedim vedno kot paket, ki čaka na franko dostavo). Ker sva ugotovili, da sva še bolj zašli, se obrneva. Zalka je prvak v obračanju na cestah, kjer takšno vratolomno obračanje ni najbolj priporočljivo. V Brdo pa je treba priti, čeprav sva spregledali smerokaz zanj zaradi pogovorne vneme.

Ko sva končno na pravi cesti, se malo umiriva, prav tako kot se je morala umiriti pred drugo svetovno morijo tudi Zila, ker so jo prikrajšali za vijuganje in jo stisnili v korito.

Preden zavijeva v Potoče, se ustaviva še pri Ledrarci na Brdu s prošnjo, če bi lahko prišli v sredo fotografirat ziljske obleke. Pravi, da seveda lahko pridemo, čeprav pove to malo bolj prestrašeno, tako kot vedno, kadar z njo glasno govorim slovensko.

Ko se z Zalko peljeva naprej do Potoč, sklenem, da bom pot ob Zilji enkrat prehodila peš, brez svinčnika, brez zvezka, kar tako, da bom čutila pod nogama to božjo zemljo, pa naj se imenuje Zila ali Gaital.

Jamrčinja se je po svoje poglobila v rokopis, z lepo pisavo je napisala dvanajst popravkov. *Mejšta* je v Potočah pač *mejšta* in ne *mešta*, kot sem narobe napisala po mežiško. Tudi gospodar želi malo sodelovati, pa nekako ne pride do besede, ker ga preprosto preglasimo. Tri ženske na kupu. Jamrčinji zastavim še nekaj dopolnilnih vprašanj in medtem skozi okno poželjivo pogledujem gugalnico, zgrajeno v neznansko lepi senci s pridihom holivudske sladkobe. Kaj hočeš, za ene so gugalnice, za druge niso. Zato uporno sprašujem naprej in

zaznavam totalno visokopoletno soparico.

Z Zalko se posloviva in nekam zaspano pripeljeva do Mežnarja v Dulah. Če bi me kdo vprašal, kje se najbolj počutim na Zilji, bi brez pomisleka odgovorila, da pri Mežnarju. Morda bi me malo zapekla vest, ker se dobro počutim tudi pri Tomažu na Bistrici in še kako dobro pri Kompajnu na Brnci. Vem pa, da bi Milena in njena imenitna mama to razumeli in prav tako ljuba gospa Erlachova. Prepričana sem, da bi se tudi oni, če bi takole kot jaz *handrali* okrog, najbolj počutili pri Mežnarju. Če bom še kdaj kaj pisala o Zilji, potem bom to pisala pod Mežnarjevo streho ali pa sploh ne bom pisala več o Zilji. Pika.

Kljub senu, ki ga je bilo treba pospraviti, je Mežnar prebral rokopis. Prispeval je deset dragocenih popravkov. Ko mu to omenim, se le skromno posmeje. Omenim mu, da imam v glavi še eno knjigo o Zilji, pa se bojim, da je ne bom zmogla napisati. Zaupno in bodreče mi pravi, da jo bom. Še vedno nisem o tem prepričana, čeprav mi od časa do časa roji po glavi.

Danes pa sonce res ne varčuje s svojo energijo. Z Zalko to še kako občutiva, ko dereva od Mežnarja. Ustaviva se v gostilni, lahko bi ji rekli "Gostilna vzhajanih štrukljev". Komaj dočakava dobrote in celo odpustiva gostilničarju, da je pozabil govorico svojih prednikov ali pa se samo dela, da jo je pozabil. Po kosilu se spet vkopljeva v termoelektrično peč in zapeljeva do Bistrice in naprej do Zahomeca do Krieglove Milke. Srečava jo na poti domov, pred hišo pa naju je pričakal tudi Nužej. Zalka se mora odpeljati domov k svojim fantičem. Potem z Nužejem pazljivo prisluhneva Milki, ko govori o svojih pripombah. Vidi se, da je hči Nika Kriegla, ničesar ni spregledala. Vse je postavila na svoje mesto. Dogovorili smo se tudi, da bo pregledala slovarček narečnih izrazov, ki ga nameravam sestaviti v prihodnjih dneh. Pred odhodom sem stopila še k Petrovim s prošnjo, če lahko pridemo fotografirat obleke. Dobro mi je delo, ko je gospodinja rekla, naj pridem v sredo ali kdaj drugič, češ da sem vedno dobrodošla.

Z Nužejem sva se odpeljala še do priznanega znanstvenika in profesorja, ki naju je prijazno pričakal v svoji bolj ali manj počitniški hiši. Naprej sem se seznanila z gospo, ki je nekaj kopala na vrtu, potem še s profesorjem. Pravi, da se pozna še iz Ljubljane. Potem sedemo in se pogovarjamo, kaj bi bilo treba spremeniti in dopolniti v rokopisu. Profesorjeva gospa, sosedka in strina pa deloma debatirajo med seboj, deloma pa z nami. Nužej je nekako med dvema ognjema in se pogovarja malo tam malo tukaj. Teklo je vse gladko in lepo, tudi s koristnimi nasveti, do tistega časa, ko je profesor predlagal, bolje zastavi vprašanje, zakaj govorim o noši "slovenskih" Ziljanov in ne kar o ziljski noši. (Najprej me je imelo, da bi odgovorila, da zato, ker ne morem govoriti o noši "indijanskih" Ziljanov. Pa sem se ugriznila v jezik.) Ponovila sem spet isti zagovor v prid noše "slovenskih" Ziljanov, ne pa samo Ziljanov, kot pri prikupni mamici. Profesor pa je odgovoril, da je takšno ločevanje zadeva preteklosti, zadeva romantizma 19. stoletja in da jezik sploh ni tako zelo pomemben, gre za Ziljane. Priznam, da me je začelo kljub vročini mraziti. Profesor pa je svoj sodobni pogled še na druge podobne načine razložil. Morala sem mu priznati, da je njemu vse skupaj v resnici kristalno jasno, hkrati z ustrežno izdelanim strokovnim modelom, ki ga je poveznil čez Slovence in čez sebe na Zilji. Meni pa, ki se z osamljenimi narodnostno zavednimi ziljskimi Slovenci pogovarjam, kako jim je pri duši, ko njihova materinščina vedno bolj zamira, pa nikdar ne bo.

Kot v podobnih primerih sem se v mislih preusmerila na drugo stran in sama pri sebi dejala: Odslej vas bom, gospod profesor, cenila po tem, ker ste odlični mentor svojim študen-

tom. Te psevdokozmopolitske stilizacije pa ne nameravam prebaviti. Tudi zaradi ziljskih Slovencev ne, ker so mi zaupali toliko bolečega, povezanega z zamiranjem slovenstva pri Zilji. Zato ostajam zunaj vaših modelov in zunaj vaših kupol, sama s svojo raziskavo noše, ki se je oblikovala pri ziljskih Slovencih, se pa razume, da pod vplivom srednjeevropske oblačilne kulture. Zakaj potem pravijo starejši ljudje, da je zanje obleka s kratkim krilom *svabencla*, ona z dolgim pa *nemcla*. Kdor more in hoče, bo razumel to preprosto oblačilno govorico.

Čutim, da mi stojita Nužej in celo profesorjeva soproga, nadvse prikupna Nemka, krepko ob strani, ko s profesorjem zavzeto debatirava in ko mu ponovno in ponovno zastavljam vprašanje: Kako pa naj potem imenujem "nemško govoreče potomce Slovencev, če jih nočem zmerjati z nemčurji, tako kot jim zavedni Slovenci hočeš nočeš pravijo?" Profesor pa potem pove, prepričana sem, da je res tako občutil, da ga je kar zona spreletavala, ko je bral podobne hude besede. Jaz pa mu kar nekaj zadovoljno priznam, da sem vesela, ker je vse skupaj tako občutil, saj "vragi", ki tako iracionalno sovražijo Slovence samo zato, ker govorijo Slovensko, res ne zaslužijo drugega. Z besedo vrage, ki mi je nepremišljeno, vendar iz srca zletela iz ust, sem pa jaz razveselila profesorja, ker me je ujel pri moji besedni hudobiji in prizadeti hudobiji, ki mi je narekovala takšen opis ljudi. Končno se le zediniva, da je lepše, če jih poimenujem pomemčni Slovenci. Potem se popravi, da tudi to ni tisto ta pravo. Nočem biti več zoprna. Zato na hitro izzovem slovo. Vmes pa nas je gospa postregla z imenitno *čisavo župo*.

Z Nužejem potem vso pot glasno debatirava o pogovoru s profesorjem. Še dobro, da sva se srečno pripeljala v Celovec.

Pred spanjem napišem pravljico o Indijancih: *Pokopljite moje srce tam, kjer teče bistra Zila*.

Nekoč je živel profesor, rodil se je med Indijanci. Potem se je zaposlil v velikem mestu in se tamkaj tudi ukvarjal z Indijanci, navsezadnje je bil eden od njih in jih je najbolj poznal. Kadar je bival v mestu, se je resnično srčno zavzemal za pravice Indijancev. Tudi veliko je pisal o tem, kako so jih meter za metro potiskali z njihove zemlje. Še več, vzgojil je vrsto mladecev, ki so prav tako zavzeto pisali, kako grdo so postopali z Indijanci. In tam, v tistem lepem mestu, je slovel kot velik borec za pravice zatiranih. Kako plemenito. Občasno je zahajal na počitnice tja spodaj, kjer se je rodil, med Indijance in tiste, ki to niso bili več, ker so tolkli neko čudno ameri-kanščino.

Tako je občasno zahajal iz velikega mesta, kamor je prišel kot obetaven učenjak in kjer je snoval svoje ali drugih mislecev bogate ideje, tja dol med Indijance, več kot sedem desetletij. Tam je večino časa prebil pod stekleno kupolo in z zanimanjem opazoval proces mirne amerikanizacije sorojakov. Nad vsem tem je bil naravnost vzhičen in svetovljangsko strpen, češ, to je tisti ta pravi proces, naravni prehod iz ene človeške gmote (bognedaj nacije) v drugo gmoto. To je bilo v skladu z njegovim razumniškim, nezanesenjaškim, neromantičnim, nenacionalističnim pogledom na populus. Totalna multikulturalna drža, kakšen dosežek! Nihče ni ubit, nihče ni ranjen, ali vsaj ne tako, da bi tekla kri.

Ko se je zaslužno upokojil, je zadovoljno sedel skoraj do konca svojih dni pod tisto svojo *glažovnato* kupolo. Vendar, čisto *"ante Matildam portas"* si je strašansko zaželel, da bi mu sorojaki zapeli v slovo, toda ne po ameriškansko, kar po indijansko. Tako je prosil sosedca, da naj on uredi z njimi. Pa je sosed stekel k župniku in izdaval iz sebe, da ga prosi za to, za

kar ga je prosil oni izpod kupole. Prečastiti pa mu je spodobno in s povešenim pogledom, kot se za župnika spodobi, najprej pojasnil, da so Indijanci, tudi po zaslugi znanega profesorja, kdaj že Amerikanci, kar je v skladu z modelom onega pod kupolo in da pojejo po ameriškansko, edinole, to mu je povedal na uho, kadar se ga te uboge grešne pare nažrejo (naj jim odpusti usmiljeni Bog), takrat pojejo tako, kot so jih naučile peti njihove matere. Potem pa res ne daj Bog, da bi pijani Indijanci prihlamudrali tja h kupoli in tamkaj peli, to ne gre.

In je spet stekel sosed do kupole in je vse skupaj povedal tistemu pod kupolo. Oni pa je bil že na koncu svojih petindevetdesetletnih moči, pa vendar še toliko pri sebi, da je zakričal sosedu tam zunaj: Pa naj pojejo pijani Indijanci.

Navada je, tudi pri bolj nenavadnih okoliščinah, da se poslednja želja izpolni, je sklenil gospod župnik, ko je sosed spet pritekel nadenj s ponovno prošnjo onega izpod kupole.

In potem, ko se je gospod župnik posvetoval s samim s seboj in s tistim, ki mu je že dolgo let zvesto služil, je ob pomoči sosedu zanesel k Indijancem pletenko domačega žganja. Ko so se do kraja nalili s kačjo slino, so na pol mrtvi začeli peti pred kupolo v slovo. Peli so in peli, vedno glasneje, tako da se je kar naenkrat razletela kupola od silnega petja. Na sredi kupole pa je počival profesor in ves svetel in čist spokojno zrl v nebo.

In potem so njegovi sorojaki spet čez teden govorili ameriškansko, ob sobotah, ko so se nalili, eni malo bolj, drugi malo manj, pa so peli po indijansko. Zraven pa so jim tekle solze. Solze so se nabrale v potočke in potočki so napolnili vijugasto rečno srugo. Reka je potem kar naprej tekla, prva je prihajala in zadnja je odhajala, tako iz dneva v dan. In potem nekega dne ni bilo več ljudi, ki bi pili in potem peli. Reka pa je kot po nekem čudežu še kar naprej prihajala in odhajala.

Čez leta so učenjaki zbrali denar za projekt in zasadili lopate ob reki in tam okrog. Naleteli so na nenavadne izkopenine in spoznali, da so odkrili staro indijansko naselbino. In potem so pisali učene referate o izumrlem ljudstvu, najbolj prizadevni so napisali celo težke knjige. Muzejski restavratorji pa so se več let trudili, da so zaščitili kos starega šotora, pa del preperle tkanine. Še več za znanost sila pomembnih predmetov so našli in jih skrbno shranili in večkrat preparirali, da bi kljubovali zobu časa. Preparirali so tudi nekaj trupel, ki so jih slučajno našli in so jih uredili tako, da bi ljudje ob pogledu nanje lahko vsaj zaslutili, kako so izgledali tedanji Indi-

janci. Po čudnem naključju so našli tudi nenavadne fonetične zapise nepotvorjenega indijanskega govora. Potemtakem so imeli skorajda vse. Le živega človeka, ki bi znal reči po indijansko: "Bog daj, sosed", niso imeli.

Pa je spet prišel nekdo s plastično kupolo. Ta jo je kar napihnil, ker je bil že za stopnjo bolj moder kot lastnik prejšnje kupole. Oznanil je, da bo s pomočjo računalnika programiral in sestavil robota, ki bo natanko takšen, kot so bili izumrli Indijanci in da bo govoril po indijansko in da bo sploh vse zelo zares in sploh OK. In vsi so govorili: To je velik učenjak. Ko je bil robot nared in je bil na pogled takšen, kot je treba, pa je od nekje pridrobnela drobcena punčka. Pravzaprav je bila hčerka tistega s plastično kupolo, ki si je vso zadevo z Indijanci tako lepo zamislil. Nekaj časa je strmela v robota, potem se je obrnila k očetu in med jokom izjecala: "To pa že ni pravi Indijanec."

Oče se je strašansko razžalostil. Sam sebi je govoril v rahlo osivelo brado: "Kaj takega, in to celo moj lastni otrok."

In potem je tuhtal in tuhtal in končno, ko je med premišljevanjem nehote zlezal izpod tiste svoje kupole, se mu je posvetilo. Strašno je začel kričati, da bi ja slišali vsi takšni in drugačni ljudje pod steklenimi in plastičnimi kupolami: "Ko ubiješ materin jezik, ubiješ tudi človeka, ubiješ vsako misel, ki se je takšna ali drugačna oblikovala v njenem jeziku, ubiješ hišo in vse predmete v njej, ubiješ polje in kar raste na polju, ubiješ gozd in kar je v gozdu, ubiješ ptice na nebu in ribe v vodi, pa zvezde na nebu in vse, kar samo slutimo, da je nad nami, ker ubiješ besedo, ki se je v stoletjih oblikovala v ustih otrok in odraslih, s katero so po svoje poimenovali vse te čudovite reči okrog sebe." In vsi, tisti s kupolami in oni brez njih, so ga poslušali, ker je tako lepo in obenem tako žalostno govoril. Sklenili so, da morajo res nekaj postoriti, da se ne bi ponovile take strašanske nepravilnosti.

Čez čas so v njihovih hišah viseli na vidnem mestu lepo oblikovani rodovniki. Tisti, ki so imeli srečo, da so se kar najgloblje prikopali do svojih korenin, so bili še posebej ponosni nase in na svoje indijanske prednike.

P. s.

V četrtek sem ves dan delala v arhivu v Celovcu. Svetlolas študent, ki je sestavljal rodovnik, me je spoštljivo vprašal: "Bitte, können sie mir hersetzen, was heißt Motschitung von Dobraua. Ich möchte alles über meine Vorfahren erfahren."